

CİNSİYETE GÖRE FARKLILAŞAN DİNDARLIKLAR VE KADINLARDA DİNSEL YAŞAMIN FARKLI GÖRÜNTÜLERİ

Asım YAPICI *

Öz

Bu makalenin konusu kadın ve erkeklerin inandıkları din ile ilgilenme düzeylerini tartışmaktan ibarettir. Bu bağlamda üç soruya cevap aranmıştır: “Türk toplumunda kadınlar mı, yoksa erkekler mi daha dindardır”, “Kadın ve erkek dindarlıkları dinî hayatın değişen görüntülerine göre farklılaşmakta mıdır?” “Kadın ve erkek dindarlıkları birbirini dışlamakta mı, yoksa kapsamakta mıdır?” Nitel yöntem kullanılan bu çalışma literatür taramasına dayalı ve betimleyicidir. Araştırmada, sosyo-psikolojik bir bakış açısıyla kadın dindarlığını besleyen faktörler ile kadın dindarlığının bireysel ve sosyal görüntüleri tespiti çalışmıştır. Bu bağlamda doğrudan ya da dolaylı olarak kadın dindarlığına temas eden lisansüstü çalışmalar, bilimsel makaleler, projeler ve kitaplar taranmıştır. İncelenen kaynaklarda doğrudan ya da dolaylı olarak cinsiyet-dindarlık ilişkisine temas eden bulgular öncelikle gruplanarak tasnif edilmiş, daha sonra anlayıcı geleneğe uygun şekilde yorumlanmıştır. Özellikle nicel araştırmalardan ve meta-anaizlerden elde edilen bilgilere göre dindarlığın bazı boyutlarında kadınlar, bazı boyutlarında erkekler daha dindar çıkmıştır. Ancak kadın-erkek dindarlıkları arasındaki farklılıkların % 2 ile % 15 arasında değiştiği görülmüştür. Bu da cinsiyete göre dindarlık farklılaşmasının kuvvetli olmadığı anlamına gelmektedir. Kadın-erkek dindarlığı arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığını söyleyen çalışmaların sayısı da oldukça fazladır. Ayrıca kadınların maneviyat temelli inanç ve uygulamalara daha fazla önem verdiği tespit edilmiştir. Bu da “kadınlar daha fazla mı dindar, yoksa daha fazla mı maneviyatçıdır” tartışmasını beraberinde getirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın Dindarlığı, Erkek Dindarlığı, Toplumsal Cinsiyet, Dindarlık, Maneviyat.

Abstract

The Religiosity That Varies According to Gender and Different Images of Women’s Religious Life

The subject of this article is to define the levels of interest in religion that women and men believe in. In this regard, the three questions that are attempted to be answered include: 1) Are women or men more religious in Turkish society? 2) Does women

* Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, asimyapici@cu.edu.tr

and men's religiosity change according to the different images of religious life? 3) Is the piety of women and men mutually exclusive or inclusive? The research was conducted using a qualitative method which is descriptive and based on literature review.

In the study, an overview of the factors that support women religiosity, individual and social images of women religiosity has tried to be ascertained from a socio-psychological point of view. In this regard, we reviewed projects, books, scientific articles and master/doctorate thesis's that focuses directly and indirectly on women religiosity. The findings that addresses the direct or indirect relationship of gender-religiosity were classified and then interpreted according to the tradition of apprehension. Some information attained from meta-analysis and quantitative researches shows that women are much more religious than men in some dimensions of religiosity. However, it has been found that the differences between men and women's religiosity vary between %2 and %15. This means the differentiation of religiosity in gender is not that great. The number of studies that reported that there is no significant variation in religiosity between women and men's are high in number. In addition, it has been found that women attach more importance to belief practices that are based on spirituality. And this brings about the debate of whether "women are more devout or more spiritual?"

Key Words: Women's Religiosity, Men's Religiosity, Social Sexuality, Religiosity, Spirituality

Giriş

Din ve kadın konusu üzerinde odaklanan çalışmalar, birincisi "toplumsal cinsiyet" (gender) ikincisi "dindarlık" (religiosty) ve "maneviyat" (spirituality) olmak üzere iki boyutludur. Bu durumu "dinde kadın" ve "kadında din" şeklinde bir tasnifle izah etmek mümkündür. Toplumsal cinsiyet odaklı çalışmalar, temel dinî metinlerde ve müminler topluluğunun sosyokültürel ve siyasi tarihinde kadının ontolojik konumu ve epistemolojik değeri üzerinde odaklanmaktadır. Dindarlık ve maneviyat temelli çalışmalarda ise bazen erkeklerle karşılaştırmalı bazen de herhangi bir karşılaştırma yapılmaksızın kadında hem dinî ve manevî hayatı besleyen nedenler hem de söz konusu dinî ve manevî yaşamın bireysel ve sosyal görüntüleri incelenmektedir. Günümüzde gerek toplumsal cinsiyet gerekse dindarlık çalışmalarının geleneksellik, modernlik, sekülerleşme, şehirlileşme, küreselleşme, risk toplumu ve feminizm üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışma dindarlık ve maneviyat açısından kadınlarda dinî hayatın, sebep ve sonuçlarıyla neliği ve nasıllığı üzerinede odaklanmaktadır.

Cinsiyet-dindarlık ilişkisi ya da farklılaşması henüz çözümlenememiş süregiden bir tartışmayı bünyesinde barındırmaktadır. Hem akademik çevrelerde hem de gündelik hayatın dili içinde kadınların erkeklere nispetle “*daha dindar*”, “*daha maneviyatçı*”, “*daha ruhsal*” oldukları yahut “*erkeklerde dindarlığın, kadınlarda ise maneviyatın kuvvetli olduğu*” şeklinde dile getirilen söylemlere sıklıkla rastlanmaktadır. Kuşkusuz bu tür söylemlerin bir kısmı bilimsel nitelikli araştırmalara, bir kısmı ise ya sistemsiz doğal gözlemlere ya da tarihsel süreçten bugüne taşınan peşin hükümlü kabullere dayanmaktadır.

Dindarlığın farklı kuramsal temellere göre tanımlanması, belirli türlere, tiplere ayrılması ve ölçülmesi, ister istemez dindarlıkla ilgili çalışmaların sonuçlarını etkilemektedir. Dolayısıyla literatürde dindarlığın yönü, yoğunluğu ve ilişkili olduğu faktörlerin tespiti konusunda birbiriyle uyuşmayan, az ya da çok birbirini dışlayan bulgularla karşılaşmaktadır. Bu bağlamda; “*Kadınlar mı daha dindardır, yoksa erkekler mi?*” sorusuna verilen cevapların dindarlığın tanımına, çeşitlerine, ölçme araçlarına ve örneklemin kendine özgü niteliklerine göre farklılık arz ettiği söylenebilir. Ayrıca gerek tarihsel süreçte gerekse mevcut sosyokültürel yapıda din ve dindarlıktan ne anlaşıldığı meselesi, gerekse modernleşen dünyada dinsel eğilimlerde gözlenen değişimler, dindarlıkla ilgili yapılan tanımlama, sınıflama ve ölçümleri önemli ölçüde farklılaştırmaktadır. Tüm bunlarla birlikte postmodern küreselleşme ve yeniden dinsellikte artış gibi süreçler de dikkate alınacak olursa cinsiyet dindarlık ilişkisi daha da karmaşıklaşmaktadır.

Araştırmada Yöntem

Nitel bir çalışma olan bu araştırma literatür taramasına dayalı ve betimleyicidir. Araştırmada, sosyo-psikolojik bir bakış açısıyla kadın dindarlığını besleyen faktörler ile kadın dindarlığının bireysel ve sosyal görüntüleri tespiti çalışılmıştır. Bu bağlamda doğrudan ya da dolaylı olarak kadın dindarlığına temas eden lisansüstü çalışmalar, bilimsel makaleler, projeler ve kitaplar taranmıştır. Bu noktada üç çalışmanın daha fazla ön plana çıktığını söylemeliyiz. Bunlar Cirhinlioğlu ve Ok’un (2011) “*Kadınlar mı Yoksa Erkekler mi Daha Dindar?*”, Yapıcı’nın (2012) “*Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması: Bir Meta-Analiz Denemesi*” ve DİB (2014) tarafından yayınlanan “*Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*”dır. İncelenen kaynaklarda doğrudan ya da dolaylı olarak cinsiyet dindarlık ilişkisine temas eden bulgular

öncelikle gruplanarak tasnif edilmiş, daha sonra anlayıcı geleneğe bağlı kalarak yorumlanmıştır.

Cevap Aranılan Sorular

1- Türk toplumu dikkate alındığında erkekler mi, yoksa kadınlar mı daha dindardır?

2- Türk toplumunda kadın ve erkek dindarlığı dinî hayatın değişen görüntülerine göre farklılaşmakta mıdır?

3- Türk toplumunda kadın ve erkek dindarlığı birbirini dışlamakta mıdır, yoksa kapsamakta mıdır?

Dindarlığın Tanımı ve Görüntüleri

Kadın ve erkek dindarlıklarını karşılaştırmak ve her iki cinsiyet grubunun dinsel yaşamını analiz edebilmek için dindarlığın nasıl tanımlandığı; boyutları, türleri ve tiplerinin neler olduğu konusuna temas etmemiz gerekmektedir. Çünkü kabul edilen kavramlaştırmalara ve ölçme kriterlerine göre cinsiyet-dindarlık ilişkisi ya da farklılaşmasından söz edilebilmektedir.

Bilindiği üzere akademik çevrelerde dindarlığın tanımlanması, çeşitlendirilmesi ve boyutlandırılması konusunda fikir birliği mevcut değildir. Bu nedenle dindarlık olgusunun farklı çalışmalarda çok değişik şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Bu çerçevede -yerine ve durumuna göre- dindarlık olgusu inançlar, ibadetler, tutumlar, davranışlar, kişisel tecrübeler, duygular, hatta bilinç ve kişilik ön plana çıkarılarak açıklanmaya çalışılmıştır (Benson, Roehlkepartain ve Rude, 2003: 206–207). Ayrıca “*dindarlık*” (religiosity) ile “*maneviyat*” (spirituality) bazen birbirlerine oldukça yakın bir manada, adeta eş anlamlı kullanılırken; bazen de her iki kavram arasında önemli farklılıklar olduğu söylenmektedir. Bu bağlamda belli bir dinî geleneğin sınırları içinde şekillenen dinî yaşayışa *dindarlık*; varoluşa anlam veren bireysel inanç ve bağlanmalara ise *maneviyat* adı verilmektedir. Bu durumu şu şekilde ifade etmek mümkündür: Vakte ve şekle bağlı ibadetleri belirlenmiş kurullarla usulüne uygun bir tarzda yerine getirme, ibadethanelere devam etme, kurumsal dinî organizasyonlara katılma, kutsal metinlerden pasajlar içeren dualar okuma vb. kutsalın belli bir gelenek dâhilinde dışta yaşanması “*dindarlık*” kavramı içerisinde değerlendirilebilir. Kutsala içsel ve kişisel bağlılığı ifade eden duygu ve düşünceler, serbest tarzda yapılan dualar, kurumsal dinî temeli olmayan halk

inançları ise daha ziyade “*maneviyat*” kapsamındadır (Wong vd, 2006; Rew & Wong, 2006; Cotton vd, 2006; Hill & Pargament, 2003). Buna göre dindarlık, bireyin geleneksel-kurumsal yapıya bağlı gözlenen davranışlarıyla ilişkili iken, maneviyat gözlem dışında kalan yaşantıları ifade etmektedir (Emmons, 2005: 156). Ancak bu tür bir ayrımı genelleştirmemek gerekir. Çünkü dindarlık, kurumsal ve geleneksel dine kişisel olarak bağlanma olduğuna göre, kendi içinde belli ölçüde maneviyatı barındırmaktadır. Bununla birlikte özellikle vurgulamak gerekir ki, maneviyatın kapsamı dindarlıktan daha geniştir. Bu konuda Moreira-Almeida, Lotufo ve Koenig’in (2006: 243) tespitleri aydınlatıcı olabilir: Onlara göre -ister dinî bir topluluk içerisinde ve ibadetlerin ifasıyla olsun ister olmasın- hayatın anlamına yönelik arayışların neredeyse tamamı maneviyat kapsamında değerlendirilebilir. Buradan hareketle dindarlık, kurumsal dinin özümsemiş içselleşmesi şeklinde ifade edilebilir. Ancak maneviyatın -yerine ve durumuna göre- hem kurumsal dine bağlı hem de herhangi bir dinî geleneğe mensup olmaksızın aidiyetsiz inanma şeklinde yaşandığı söylenebilir.

Buraya kadar yapılan açıklamalara dayanarak dindarlık olgusunun en azından üç farklı biçimde kavramlaştırıldığı söylenebilir:

1- Dindarlık, tamamen kurumsal dinî inanç ve öğretilerin bireysel tecrübesinden ibarettir.

2- Dindarlık, kurumsal dinle ilişkisi olmayan, genellikle maneviyat adı altında varoluşa anlam veren bireysel yaşantılardır.

3- Dindarlık, kısmen kurumsal dinle ilişkili olsa da, temelde bireysel maneviyat kapsamında yaşanan duygu ve düşüncülerdir (Yapıcı, 2012: 4)

Yapılan tanımlar ve kavramlaştırmalardan hareketle genel bir çerçeve çizilecek olursa, bir kişinin mensup olduğu diniyle duygusal, düşünsel ve davranışsal açıdan ilgili olması “dindarlık” olarak nitelendirilebilir. Ancak bunun nasıl ölçüleceği bir başka temel sorunu oluşturmaktadır. Bu noktada en azından; a) kişinin kendisini dindar olarak algılaması, b) çevresinin onu dindar olarak nitelendirmesi, c) geçerli ve güvenilir ölçekler vasıtasıyla bireysel dindarlığın yönünün ve yoğunluğunun belirlenmesi olmak üzere üç temel sorunla karşılaşmaktadır. Buna bir de: “*Dindarlık olarak ifade edilen şey gerçekten dindarlık mı, yoksa başka bir şey mi?*” sorusu eklenecek olursa mesele içinden çıkılmaz bir hal almaktadır.

Dindarlığın tanımlanmasında yaşanan güçlüklerin büyük bir kısmı dindarlığın türlere ve tiplere ayrılmasında da hissedilmektedir. Çünkü insanların dinsel yaşayışlarını genel çizgiler içerisinde tanımlamak, buradan hareketle dindarlık tiplerini ortaya çıkarmaya çalışmak sanıldığı kadar kolay bir iş değildir (Yavuz, 1982: 100). Böyle bir girişimde *birincisi* dindarlık tiplerinin neye ve hangi ölçüte göre oluşturulacağı, *ikincisi* ise çok çeşitli dinsel yaşayış şekillerine sahip olan dindarların belirli tiplerde nasıl toparlanabileceği meselesi olmak üzere iki temel sıkıntı ile karşılaşmaktadır. Bu sebeple akademik çevrelerde dinî hayatın birbirinden oldukça farklı biçimlerde boyutlandırıldığı, farklı tipler altında tartışıldığı görülmektedir (Yapıcı, 2002: 76).

Stark ve Glock'tan (1969; Glock, 1982; 1998) hareketle dindarlık “*duygutecrübe*”, “*düşünce/inanç*”, “*davranış/ibadet*”, “*etki/gündelik hayatı yönlendirme*” ve “*bilgi/inanılan dine yönelik malumat*” olmak üzere beşli bir kategoride ele alınmaktadır. Bu boyutları daha da artıran araştırmacılar mevcuttur (bk. Cirhinlioğlu, 2010). İslam kültürü bağlamında dindarlığın “*iman*”, “*ibadet*” ve “*ahlak*” olmak üzere üçlü bir şekilde değerlendirilmesi ise bilginin yerleştirilmesi bağlamında hem daha anlamlı hem de daha işlevsel kabul edilebilir (Kayıklık, 2003; Peker, 2012; Yapıcı, 2012).

Literatürde farklı şekillerde kavramlaştırılan dindarlık türleri ve tipleri temelde beş kategoride değerlendirilebilir (Yapıcı, 2007a; 2012): *Birincisi* dindarlıkla kişilik arasındaki ilişkiye atf yapan tiplerdir. Özellikle din psikolojisi alanında yapılan çalışmalarda gündeme getirilen ve bireyin kişilik yapısına vurgu yapan dindarlık tipleri içinde en çok bilinen ve dikkat çeken Allport'un (1968; 2004) önce “*olgunlaşmamış*” (kurumsallaşmamış) ve “*olgunlaşmış*” (içselleşmiş) dindarlık, daha sonra “*iç güdümlü*” ve “*dış güdümlü*” dindarlık şeklinde kavramsallaştırdığı dindarlık yönelimleridir. Ona göre dinî bir amaç edinen iç güdümlü dindarlar inandıkları ve bağlandıkları dinî yaşama gayreti içindeyken dini başka maksatlar için bir araç konumunda algılayan ve yaşayan dış güdümlü dindarlar kendi tabîî eğilimlerinden ve arzularından taviz vermeksizin Tanrı'dan yararlanmayı tercih ederler. Kısmen Allport'un (1968; 2004) tiplerine benzer bir başka kavramlaştırma öneren Fromm'a (1993) göre dindarlık *otoriter* ve *hümaniter* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. *Otoriter* dindarlar inandıkları tabiatüstü bir güç/varlığa kesin bir teslimiyet ve mutlak bir bağlılık ve itaat içerisindedir. Çünkü bu dindarlık formunda en büyük erdem itaat, en büyük günah itaatsizliktir. İnsanı öncelikle “insan” olarak algılayan *hümaniter* dindarlar için asıl erdem, kayıtsız şartsız

itaat değil, kişinin kendisi olabilmesi, yani kendini gerçekleştirebilmesidir. Yapıcı (2002) tarafından ön plana çıkarılan bir başka sınıflamada ise sosyokognitif bir dindarlık tiplemesi önerilmekte ve dindarlar zihinsel açıdan “*liberal*”, “*muhafazakâr*”, “*dogmatik*” ve “*fanatik*” olmak üzere dört grupta değerlendirilmektedir. Liberal dindarlar zihinsel açıdan dinin etkisini üzerlerinde pek fazla hissetmeyen kişilerdir. Dinin etkisini üzerlerinde kuvvetlice hissedenden muhafazakârların merkezî tutumlarını din oluşturmaktadır. Dogmatik dindarlar, zihinsel açıdan saplantılı, dış sosyal dünyayı sadece siyah-beyaz şeklinde birbirini dışlayan ikili bir tarzda algılayarak gri tonları göremeyen, aşırı kaygılı, gelecekte endişe duyan, güvensiz, kendileriyle ve sosyal çevreleriyle barışık olmayan kişilerdir. Hemen hemen aynı özellikleri gösteren fanatik dindarlar ise din adına şiddet kullanmaya daha fazla meyillidir. İkincisi, dinin ibadet boyutu üzerine vurgu yapan tiplmeler olup bunlar temelde ibadetlerini yapan âmil dindarlık ile ibadetlerini yapmayan *gayr-i âmil dindarlık* olmak üzere iki gruba ayrılabilir. Âmil dindarlık dinin taleplerinin “düzenli olarak/sürekli”, “genellikle/çoğu zaman” ve “bazen/ara sıra” yerine getirilmesi bakımından üç alt grupta ele alınabilir. Gayr-i âmil dindarlık ise dinin taleplerinin pek fazla dikkate alınmadığı, yani inancın davranışlara dönüşmediği bir görünüm arz etmektedir (Yapıcı, 2007a; 2012; Günay, 1998; 1999a). Üçüncüsü, dinsel yaşayışın sosyo-kültürel yapıda kazandığı anlam ve muhtevaya bağlı olarak şekillenen *ortodoks (saf ve sahih)* ve *heterodoks (saf ve sahih olmayan, senkretik)* dindarlık görüntüleridir. Rasyonel-entelektüel öğelerin hâkim olduğu kitabî bir karakter arz eden *medrese dindarlığı* ile kitabî unsurlarla sihri-mitik unsurların iç içe girdiği *tekke dindarlığı* bu kategoride ele alınabilir (Yapıcı, 2007a; 2012; Günay, 1998; Günay ve Ecer, 1999). *Dördüncüsü* dinin bireysel ve toplumsal görüntülerine dayalı tiplemelere dir. İslamî kültürde yaygın olarak kabul gören *taklidî* ve *tahkikî* dindarlık yahut *avamın* (halkın) ve *havasın* (seçkinlerin) dindarlığı şeklinde dile getirilen (Yapıcı, 2007a; 2012; Günay, 1998; 1999b) çift kutuplu kavramlaştırmalarla yakından ilişkili olan bu tiplmeler kısmen James’in (1931: 25-27) *kurumsal*(laşmış) ve *bireysel*(leşmiş) dindarlık ayrımını da içermektedir. Zira kurumsallaşmış dindarlık törenlerde, ayinlerde, din adamlarının gerçekleştirdiği çeşitli dinî organizasyonlarda, kısaca dindarlığın pratik boyutlarında kendisini açıkça belli ederken, kişisel dindarlıkta dinin içte yaşanması bağlamında tezahür eden duygu ve tecrübeler ön plana çıkmaktadır. *Beşincisi* ise sosyal değişme ve modernleşme sürecinde ortaya çıkan *geleneksel-muhafazakâr* ve *yenilikçi-modern* dindarlık tipleridir. Taklidî dindarlık, halk dindarlığı ve kurumsal din-

darlıkla birlikte İslâmî düşünce ve uygulamaları tarihsel süreçte aldığı şekille-
re göre kabul edip içselleştirenler geleneksel dindar kategorisinde değerlendirilebilir.
Bunun karşısında ise modern dindar tipi yer almakta olup, bunlar İslâm'ı çağdaş değerlerle yorumlama arzusu ve gayreti içerisindedirler. Bu noktada yapılan bütün tiplemelerin genelleştirme içerdiği için gerçekliği isabetli bir şekilde kavramlaştıramama riski taşıdığını söylemek durumundayız. Dolayısıyla bunlar arasında yer alan, birine ya da ötekine yakın duran pek çok ara tipten söz edebilmek mümkündür. Esasen bu ara tipler içerisinde *dünyevi (laik) dindar* şeklinde ifadesini bulan yeni bir tip ortaya çıkmış bulunmaktadır. Modern dindara yakın bir yerde duran ve dini sadece Allah ile kul arasında kutsal ve içsel bir bağ olarak kabul eden bu tür kişiler dinî inançlarını günlük hayatlarına yansıtılmaya gayret etmektedirler. Bu haliyle, dinin etkisini günlük hayatlarında pek fazla hissetmedikleri için onlara *liberal dindar* da denilebilir. Geleneksel ile modern dindar arasında yer alan, daha net bir ifadeyle gelenek ile modernite arasında sıkışmış bulunan, bu sebeple sosyo-kültürel anlamda *tranzisyonel (geçiş)* bir yapı arz eden dindar tiplemesi ise tam bir ara form oluşturmaktadır. Çünkü bu tür dindarlar zihinsel anlamda ne eskisi kadar geleneksel ne de hedeflenen kadar modernidir. Bu arada şu hususu hatırlatmak gerekir ki eğitim düzeyi, şehirleşme kapasitesi ve sosyo-ekonomik seviyesi yüksek olanlar sosyal değişmeye daha yatkın, dolayısıyla din anlayışlarında ve dinî yaşama biçimlerinde daha bireysel bir tutum içerisindeyken; kırsal alanda kalanlar, tarım ve hayvancılıkla ilgilenenler, sosyo-ekonomik seviyesi orta ve alt düzeyde olanlar daha geleneksel bir dindarlığı ve muhafazakâr bir yaşamı tercih etmektedirler. Esas sıkıntı ise öncelikle köyden şehre göç edenlerde görülmektedir. Çünkü bunlar modernite ile geleneksellik arasında sıkışmışlığı daha belirgin bir şekilde yaşamaktadırlar. Bu arada tranzisyonel (geçiş) dindarlığın sadece göçmenlerde görülmediği, ister kırsalda ister kentte olsun gelenek ile modernlik arasında sıkışmışlık yaşayan pek çok insanda kültürel anlamda bir şizofreni ve buna bağlı olarak şizofren dindarlık izleri müşahade edilebilir. Shayegan'ın (1997) ifadesiyle dinsel ve kültürel anlamda yaralı bilince sahip olan bu tür insanlar; duygusal olarak doğulu, düşünsel olarak batılı, davranışsal olarak ise bazen doğulu bazen de batılı bir tavır izlemektedirler. Yaralı bilinç durumu, insanların hem dini hem de dünyayı algılama biçimlerini derinden etkilemiştir. Günümüzde popüler kültür, kırsal ve kentsel yaşamı popüler dindarlık çerçevesinde birleştirmektedir. Neticede günlük hayatın ihtiyaçlarına dayalı olarak yaşanan bir olgu haline gelen dindarlık kutsal zamanlar ve kutsal mekânlarda artış göster-

mektedir. Bu da dinin amaç değil, araç olarak algılanmasından kaynaklanmaktadır. Dahası küreselleşme süreciyle din metalaşmakta, psikolojik-işlevsel dindarlıklar artmaktadır. Bir yandan dünyevî bir yaşamın kutsanmasına ve övülmesine dayalı politikalar, öte yandan küreselleşmenin dinî hayat ve kimlik üzerinde icra ettiği olumsuz etkiler hem mevcut dinî grupların, cemaatlerin ve tarikatların daha da güçlenmesine sebep olmakta, hem de yeni dinî hareketlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bunun da ötesinde dinî yaşamın zaman zaman söylemsel düzeyde siyasallaştığı, hatta küreselleşmenin kimlik hatlarını buharlaştırıcı etkisiyle davranışsal düzeyde yeni bir görüntü ve muhteva kazandığı görülmektedir. Öyle ki simgesel ve düşünsel anlamda vazgeçilmez kabul edilen İslâmî gelenekler pratikte günlük hayatı etkileyen ve yönlendiren bir olgu olma özelliğini kaybetmektedir (Yapıcı, 2007b). Bu noktada kadın ve erkek dindarlığı üzerinde yapılacak her araştırmada; hem dindarlık ve maneviyatın neliği ve nasıllığı, hem de gerek psikolojik gerekse sosyolojik açıdan dindarlığın görüntülerini dikkate alınmasının gerekli olduğunu söylemek gerekir.

Kuramsal Açıdan Kadın Dindarlığı ve Maneviyatçılığının Psikososyal Temelleri

Din psikolojisi literatüründe dindarlıkta gözlenen cinsiyet farklılıklarını açıklamak için “*Yapısal kuramlar*” ve “*Toplumsal cinsiyet rollerine göre sosyalleşme kuramları*” olmak üzere iki temel kuram ileri sürülmüştür. Yapısal kuramlar cinsiyete göre dindarlık farklılaşmasını kadın ve erkeğin kişilik özellikleri ve buna bağlı sergiledikleri rollere göre izah etmektedir (Francis, 1997). Bu yaklaşıma göre kadının en önemli rolü anneliktir. Bu rolü ile kadın çocuk yetiştirme başta olmak üzere aile merkezli bir yaşama odaklanmakta (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975) bu da onu dinî davranışlara yönlendirmektedir. Diğer bir deyişle kadınların dinî bağlılıklarının erkeklerden daha yüksek düzeyde olması, onların aile içindeki bakım, vericilik ve annelik rollerinden kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte toplumsal yapıdaki farklılaşmalar, aile yapısının dönüşümü, eğitimin aile içinden okula taşınması vb. sosyal değişimler iş hayatına atılmayan, modern laik dünyaya katılımı sınırlı kalan, yani sekülerleşme düzeyi düşük kadınların dindarlıkları, daha belirgin bir görünüm alırken; tam tersi durumda dindarlıkların zayıfladığı müşahade edilmektedir (Francis, 1997). Toplumsal cinsiyet rollerine göre sosyalleşme kuramı ise çocuklarının dinî sosyalleşmelerinden birincil derecede kadınların sorumlu

olduğu/olacağı varsayımına dayanmaktadır. Esasen bundan dolayı kız çocuklar erkek çocuklara nispetle daha katı bir eğitime maruz kalmakta, bağımsız davranmalarına daha az izin verilmekte, bu da onların hem bağımlılıklarını hem de dine yönelişlerini daha fazla etkilemektedir (Nelsen ve Potvin, 1981). Çünkü kadınlar toplumsal normları ve bu normlarda önemli payı olan dinî değerleri daha güçlü bir şekilde içselleştirmektedirler. Diğer bir deyişle toplumsal cinsiyet rolleri kadınların daha yüksek düzeyde dindarlaşmasını teşvik etmektedir (Levitt, 1995).

Kuşkusuz kadınlarda dinî hayatın nedenleri ve görüntülerini izah noktasında daha farklı tanımlama ve kavramlaştırmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmada özellikle din psikolojisi ve din sosyolojisi literatürünü desteğimize alarak, kadın dindarlığı ve maneviyatçılığını açıklamak için yapılan kuramsal yaklaşımları altı maddede toplamak istiyoruz:

1) Ontolojik Yaklaşım: Aslî Günahın Kurtulmak İçin Tanrıya Yöneliş

Ontolojik yaklaşıma göre kadınlar erkeklere nispetle daha fazla suçluluk ve pişmanlık yaşadıkları için daha fazla dindar olma eğilimi göstermektedir. Anlaşılan o ki, bu yaklaşım aslî günah fikri üstüne kurulu olup “aldatıcı kadın Havva imgesinden” beslenmektedir (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Yapıcı, 2012; 2016). Bu haliyle söz konusu yaklaşımın geleneksel Hıristiyan inancından beslendiği söylenebilir.

2) Psikanaliz Temelli Açıklamalar: Engellenme ve Çatışma Kısacasında Somut Babadan Soyut Tanrıya Geçiş

a) Psikanalitik kuram çerçevesinde erkek çocukların anneyi, kız çocukların ise babayı tercih etmesini kadın dindarlığının asıl kaynağı olarak gören araştırmacılar mevcuttur. Onlara göre eğer Tanrı, baba figürü olarak yansıtılırsa gelişme dönemlerinde, özellikle fallik dönemde babayı daha fazla tercih eden kız çocukların, gerçek babadan sembolik babaya, yani Tanrı'ya geçiş yapmaları daha kolay olmaktadır. Diğer bir ifadeyle söz konusu süreç onları Tanrı'ya inanmada daha avantajlı bir hale getirmektedir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Francis, 1997).

b) Kadınların erkeklere nispetle duygusal açıdan güçlü, bedensel açıdan daha zayıf olmalarını ön plâna çıkaran görüşlerin bir kısmı psikanalitik gele-

neğe bağılı olarak şekillenmektedir. Çünkü kız çocuğun babaya yönelmesinde, babanın koruyucu figür olarak ön plana çıkması merkezi öneme sahiptir. Kadınların erkeklere kıyasla kendilerini daha zayıf hissetmeleri, zorluklarla mücadelede direnme güçlerinin daha az oluşu, onlarda erkekler kadar kuvvetli olmadıkları duygusunu uyandırabilir. Bu da kadınların insanüstü bir güce sığınma duygularını harekete geçirmiş olabilir. Dolayısıyla çaresiz kaldıklarında bir otoriteye sığınma ihtiyacı onları mutlu ettiğinden, dinî konular kadınlar için daha çekicidir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Francis, 1997; Yapıcı, 2012).

c) Psikanalitik kuramdan mülhem olarak, kadınların erkeklere nispetle kendilerini gerçekleştirme, meslek edinme, ekonomik bağımsızlık ve cinsel hayat başta olmak üzere çok çeşitli konularda daha fazla engellenmişlik ve hayal kırıklığı yaşadığı, daha fazla yoksunluk hissi çektiği ileri sürülmektedir. Bu ise onları âdeta bir telâfi mekanizması işlevi gören dine yönlendirmektedir. (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Francis, 1997).

3) Ortamsal-Kültürel Faktörleri Önceleyen İzahlar: Yetiştirilme Biçiminin Beraberinde Getirdiği Dini Bağlanma

Ataerkil toplumsal cinsiyet anlayışı kızların ve erkeklerin yetiştirilme biçimlerini farklılaştırmakta, neticede kızlar itaat ve sorumluluğu, erkekler ise kendine güvenme ve bağımsız olmayı öğrenmektedir. Din ise öncelikle yüce bir kudrete ve onun koyduğu kurallara itaati emretmektedir. Öyleyse kadınların eğitim ve sosyalleşme sürecinde öğrendikleri itaat etme davranışından dolayı dinî hayata daha rahat yöneldikleri söylenebilir. Başka bir deyişle kadınlar, erkek hâkim toplumsal yapıda itaat ve sorumluluğu daha fazla içselleştirdikleri için dindar olmaya daha meyillidirler (Yapıcı, 2012; 2016).

4) Kadınların Kişilik Özellikleri: Kadının Psikolojik Olarak Dine Yatkınlığı

a) Kişilik özellikleri üstüne vurgu yapan açıklamalara göre kadınlar erkeklere nispetle daha az saldırgan, daha fazla çekingen, daha çok itaatkâr, daha bağımlı ve pasif, daha çok kaygılı, endişeli ve sıkıntılıdır. Bu nedenle onlar gündelik hayatta maruz kaldıkları stresle başa çıkmada ciddî biçimde zorlanmaktadırlar. Bu da onları dine daha fazla yaklaştırmaktadır. Diğer bir deyişle kadınlar yaşadıkları stresle baş edebilmek için dinî-manevî desteğe

ihtiyaç duymaktadırlar. Bu arada erkeklerin egolarına daha fazla güvenme, sınırsız ve sorumsuz davranma eğilimleri, onları hesap verme ve kontrol edilme açısından rahatsız ve huzursuz edebilir. Söz konusu eğilimler ve tedirginlikler erkeklerin kadınlara nispetle dine daha az yönelmelerine sebep teşkil edebilir (Argyle ve Beit-Hallahmi, 1975; Tarhan, 2005).

b) Kadınların fitratlarında var olan “karşılıksız sevgi” olarak bilinen “şefkat” duygusu dinin önerdiği “merhamet” duygusuyla örtüştüğü için, kadınların psikolojik doğaları gereği dine daha yatkın oldukları ileri sürülmektedir (Tarhan, 2005; Yapıcı, 2012).

c) Kadınlar psikolojik yapıları itibariyle etkilenmeye ve ikna edilebilirliğe daha müsaittir. Bu özelliklerinden dolayı dinî telkine daha açık, dinin öğretilerini kabule daha hazır ve dini yaşamaya daha eğilimlidirler. Bu yaklaşım da kadın psikolojisinin sosyalleşme sürecinde ataerkil cinsiyet kalıplarıyla biçimlendiğine gönderme yapmaktadır (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Francis, 1997).

d) Yaratılış özellikleri (fitrat) ile çevresel faktörlerin iç içe girmesi ile kadınlarda kendi türlerine özgü bir kişilik özelliği geliştiği, bu nedenle kadınların duygusal, naif ve korunmaya muhtaç bir yapıda olduğu, bunun da kadınları Allah’a bağlanma ile emniyet altında olma duygularını harekete geçirdiği düşünülebilir (Yapıcı, 2012).

5) Değişen Dünyada Dönüşen ve Farklılaşan Kadın Dindarlıkları

Modern hayatın dışında kalan kadınlar dinî aktivitelere daha fazla vakit ayırabilmektedir. Bu durum özellikle kadının iş hayatında yer alıp almamasına, yani çalışıp çalışmamasına göre dindarlık düzeyinin farklılaştığı anlamına gelmektedir. Henüz kadınlar, erkeklere nispetle pek çok sektörde daha az iş bulabilmektedir. Dolayısıyla çalışmayan kadınların geleneksel dinî hayata daha fazla rağbet ettiği düşünülebilir (Argyle & Beit-Hallahmi, 1975; Beit-Hallahmi & Argyle, 1997; Francis, 1997).

6) Risk Toplumunda Güvenlik Arzusunun Yansıması Olarak Tanrıya Sığınma

Günümüzde kadınların gündelik hayatlarında daha fazla risk altında oldukları, dolayısıyla tehlikelerden korunma arzusuyla dini daha çok önemsedikleri ileri sürülmektedir. Genç kadınların dinî inanç ve bağlılıklar saye-

sinde daha güçlü ve daha başarılı bir sosyalleşme yaşadıkları, hatta onların aile içindeki konumlarının din ile meşrulaştırılıp devam ettirildiği ,genellikle vurgulanan bir husustur. Bu da çocuk yetiştirmeye ve aile birlikteliğine önem veren kadınların , nispeten daha dindar oldukları şeklinde değerlendirilebilir (Sherkat ve Ellison, 2004).

Kadın dindarlığı ve maneviyatçılığını açıklama bağlamına dillendirilen görüş ve yaklaşımlar temelde “*ontolojik durum*”, “*psikolojik yapı*” ve “*ortamsal-kültürel faktörler*” olmak üzere üç kategoride ele alınabilir. Özellikle ontolojik yaklaşımların Müslüman kadın dindarlığını açıklamada sorunlu olduğunu söylemek durumundayız. Ayrıca Hıristiyan teolojisinden mülhem bir şekilde kadın dindarlığını psikolojik bir temelde açıklamaya çalışmak da konuyu izahta yeterli görünmemektedir. Başka bir deyişle kadın dindarlığının kaynakları olarak bahsedilen sebeplerin büyük bir kısmı Hıristiyan topluluklar üzerinde yapılan çalışmalara dayandığı için, bunların Müslüman Türk toplumdaki kadınlar açısından geçerli olup olmadığı tartışmaya açık bir konudur (Yapıcı, 2012). Çünkü kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönündeki iddiaların, farklı kültürel ve dinî yapılarda destek bulmadığını gösteren çok sayıda çalışma mevcuttur (Lazerwitz, 1961; Sullins, 2006). Bu bağlamda kadın dindarlığını açıklarken bireysel psikolojik sebepler ile birlikte sosyokültürel faktörlerden beslenen durumsal ve ortamsal faktörlerin biçimlendirici etkisi de dikkate alınmalıdır.

Nicel Çalışmalara Göre Kadın Dindarlık ve Maneviyatın Değişen Görüntüleri

Din psikolojisi ve din sosyolojisi başta olmak üzere sosyal bilimlerle ilgili batılı kaynaklarda, kadınların erkeklerden daha dindar olduğu yönünde bulgulara sıklıkla rastlanmaktadır. Hatta bu tür bulguların, göreceli olarak birbiriyle örtüşmesi nedeniyle pek çok bilim adamı, kadınların daha dindar olduğu önermesini adeta ispatlanmış kesin bilgi gibi kabul etmektedir. Bu bağlamda kadınların daha dindar olduğuna yönelik tespitlerin son çocukluktan yaşlılığa kadar tüm gelişim dönemlerini kapsadığı (Batson vd, 1993), esasen bu durumun ABD, Avustralya ve Kanada başta olmak üzere Hıristiyan inanç ve geleneklerinin hâkim olduğu pek çok ülkede değişmediğine yönelik görüşler serdedilmektedir (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997; DeVaus & McAllister, 1987). Kiliseye devamlılık, kilisenin organizasyonlarına katılım, İncil’den pasajlar okuma gibi kurumsal dinî inanç ve uygulamalarla birlikte dua etme ve

Tanrı'yla içsel iletişim kurma gibi bireysel inanç ve bağlanmalar açısından da, kadınların erkeklere nispetle daha dindar olduğu yönündeki bulgular, yaygın bir şekilde kabul görmektedir (Beit-Hallahmi & Argyle, 1997; DeVaus & McAllister, 1987). Örneğin, ilköğretim öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen boylamsal bir araştırmada kızların, Tanrı'nın varlığına inanç düzeyinin ve kutsal kitap okuma oranlarının erkeklerden daha yüksek olduğu saptanmıştır (Greer, 1990). Ergenlerle yapılan bir çalışmada Tanrı'ya yakınlık hissi, öznel dindarlık ve dua etme sıklığı gibi bireysel dindarlık göstergeleri açısından, kızlar erkeklerden anlamlı düzeyde farklılaşmıştır (Nelsen & Potvin, 1981). Afrika kökenli Amerikalılarla gerçekleştirilen bir araştırmada ise gerek kiliseye devamlılık ve organizasyonlara katılma gibi kurumsal dindarlık, gerekse dinî metinleri okuma, dinî programları izleme ve dua etme sıklığı gibi kurumsal olmayan dindarlık boyutlarında, kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldıkları tespit edilmiştir (Levin & Taylor, 1993). Esasen bu tür sonuçlardan hareketle Beit-Hallahmi (1989: 65) "*Dindarlık ve dinî ilginin hemen hemen her türlü ölçümünde kadınların erkeklerden daha yüksek puan aldığını*" söylemektedir. Aynı şekilde, "dinî inanç ve dinî davranışlar üzerinde yapılan çalışmalarda kadınların erkeklere nispetle daha dindar olduğunu" ifade eden Miller ve Hoffman'a (1995: 63) göre: "*Kadınlar dinî organizasyonlara daha sık katılmakta, dinsizliğe daha az eğilimli, inançlarında ise daha samimi ve sadık bir duruş sergilemektedir.*"

Özellikle Hıristiyan toplumlarda yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular bu yönde olsa da; bu tür tespitleri genelleştirmemek gerekir. Mesela, Sullins (2006: 838-839) Batılı toplumlarda yapılan araştırmalarda, her ne kadar kadınların erkeklere nispetle daha dindar olduğu yönünde bulgulara ulaşılmış olsa da, bu durumun evrensel bir olgu olarak kabul edilemeyeceğini belirtmektedir. Zira büyük ölçekli bazı çalışmalarda gerek kişisel dindarlık gerekse dinî aktivitelere katılma hususunda her iki cinsiyet arasında belirgin bir farklılık tespit edilememiştir. Ayrıca dinî hayatın çok boyutlu/yönlü ele alındığı çalışmalarda, bazı boyutlarda kadınların, bazılarında ise erkeklerin daha dindar olduğu ileri sürülmektedir. Mesela Kendler ve arkadaşlarının (2003) bulgularına göre, kadınlar "*genel dindarlık*", "*sosyal dindarlık*", "*Allah'a bağlılık*" ve "*tövbe*" boyutlarında; erkeklerse "*otoriter/yargılayıcı Allah inancında*" daha yüksek puan almıştır. Fukuyama'nın çalışması da benzer bir sonuç içermektedir. Ona göre kadınlar dinin, özellikle "*inanç*", "*ibadet*" ve "*duygu*" boyutlarında, erkekler ise "*bilgi*" boyutunda daha dindar bir görüntü içerisindedirler (akt. Yaparel, 1987: 40). Bu tür sonuçlar, "*Kadın-*

lar erkeklerden daha dındardır” şeklinde ifade edilebilecek her türlü genellemeyi tartışmalı hâle getirmektedir. Esasen Beit-Hallahmi ve Argyle’nin de (1997) daha sonraki çalışmalarında kadınların daha dindâr olduğu yönünde kesin bir yargıda bulunmak yerine erkeklere nispetle daha dindâr oldukları ya da dindâr göründükleri şeklinde ılımlı bir dil kullanmayı tercih ettiklerini görmekteyiz.

Sullins (2006) özellikle Yahudiler ve Müslümanlar arasında gerçekleştirilen pek çok araştırmada, kadınların değil, erkeklerin daha dindâr olduğu yönünde bulgulara ulaşıldığından bahsetmektedir. Lazerwitz’in (1961) tespitlerine göre Hıristiyan kadınlar erkeklerden daha yüksek oranda kiliseye gitse de; Yahudiler açısından durum tam tersi bir görüntü arz etmektedir. Zira bulgular Yahudi erkeklerin Yahudi kadınlara nispetle daha yüksek oranda ve düzenli olarak sinagoga gittiğini göstermektedir. Kuşkusuz daha farklı bulgularla da karşılaşmak mümkündür. Örneğin Amerika’da 1972-2002 yılları arasında yapılan sosyal (survey) tarama sonuçlarına göre; Hıristiyanlar açısından kiliseye gitme ile cinsiyet arasında anlamlı ilişki mevcutken, Yahudi kadınlar ile erkekler arasında Tanrı’ya inanç ve mezhebe bağlılık konularında anlamlı farklılık görülmemiştir. Sadece dua boyutunda Yahudi kadınların erkeklerden daha fazla dua ettiği saptanmıştır (akt. Cirhinlioğlu ve Ok, 2011). Bu tür veriler göstermektedir ki, kiliseye bağlılık ve devamlılık başta olmak üzere Hıristiyan kadınlarda gözlemlenen daha dindârâne tutum ve davranışları diğer dinî kimlik gruplarına genellemek isabetli değildir.

Türkiye’de yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar değerlendirilecek olursa; burada da kadınların erkeklere nispetle daha dindâr olduğu konusunda kesin bir yargıda bulunmak bilimsel anlamda sıkıntılıdır. Örneğin, Yapıcı (2012) tarafından yapılan meta analitik bir çalışmadan elde edilen bulgulara göre; örneklem sayısı toplamda 34732’ye ulaşan 60 farklı görgül araştırmada toplam 136 bulguya rastlanmıştır. Söz konusu bulguların 38’inde (% 27.94) kadınların, 28’in de (% 20.59) erkeklerin daha dindâr olduğu tespit edilmiştir. 70 (% 51.47) bulguda ise dindârlık açısından kadın ve erkekler arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Cirhinlioğlu ve Ok’un (2011) meta analitik araştırmalarındaki bulgularına göre 9 çalışmanın 4’ünde (% 44.4) kadınlar; 1’inde (% 11.2) erkekler daha inançlı/dindâr çıkmıştır. Diğer 4 (% 44.4) çalışmada ise cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Her iki meta-analitik çalışmada ulaşılan sonuçlar, “kadınlar daha dındardır” şeklinde bir genelleme yapmaya müsaade etmemektedir.

Meta analiz dışındaki çalışmalardan elde edilen bulgulara gelince bunların da eğrisel bir karakter arz ettiğini söylemek durumundayız. Bu hususu örneklendirecek olursak; Günay (1999a), Kağıtçıbaşı (1972), Çelik (2002), Kayıklık (2003), Kirman (2005) ve Yapıcı'nın (2007a) tespitine göre kadınlar erkeklerden; Uysal (1994; 1995; 2006), Bayyığıt (1989), Karaca (2000), Kaya (1998), Kula (2001), Mehmedoğlu (2004), Onay (2004), Yıldız (2006), Voltan-Acar, Yıldırım ve Ergene'nin (1996) bulgularına göre erkekler kadınlardan daha dındardır. Bununla birlikte Köktaş (1993), Kula (2005), Mehmedoğlu (2006), Akdoğan (2002; 2004), Hülür ve Kalender (2003), Arslan (2004), Yapıcı ve Zengin (2003a; 2003b), Yapıcı'nın (2006) çalışmalarında cinsiyetler arasında anlamlılık derecesine ulaşan farklılıklar tespit edilememiştir. Burada şu hususu özellikle vurgulamak gerekir ki, kadınların dindarlık düzeyi çeşitli faktörlere (örn. yaş, medenî durum, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, meslek vs.) göre farklı bir biçim kazanabilir (krş. Brown, Ndubuisi ve Gary, 1990). Mesela, Çelik (2002) kadınların çalışıp çalışmamasına göre ibadet davranışlarının farklılaştığını söylemektedir. Nitekim Almanya'da yaşayan Türk işçileri üzerinde yaptığı çalışmasında Taştan (1996), benzeri bir sonuca ulaşmakta ve namaz kılma açısından kadınlarla erkekler arasındaki farklılığın anlamlı olmadığından, ancak çalışan kadınların erkeklere nispetle daha az namaz kıldığından bahsetmektedir. Ayrıca dinî hayatın boyutlarına göre kadınların erkeklerden ya da erkeklerin kadınlardan farklılaşması, hatta cinsiyetle dindarlık arasında herhangi bir ilişki ortaya çıkmaması söz konusu olabilir. Örneğin, Yapıcı (2007a) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde gerçekleştirilen bir çalışmada kadınların “*dinin etkisini hissetme*”, “*dua etme*”, “*tövbe etme*”, “*dine önem verme*” ve “*öznel dindarlık algısı*” bakımından erkeklerden anlamlı derecede daha yüksek puan aldığı, ancak “*Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme*”, “*namaz kılma*”, “*oruç tutma*” ve “*iç güdümlü/dış güdümlü dinsel yönelim*” açısından her iki grup arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Mehmedoğlu'nun (2004) bulgularına göre cinsiyetler arasında “*inanç*” açısından anlamlı bir farklılık mevcut değildir. Fakat “*ibadet*”, “*tecrübe*”, “*bilgi*” ve “*etki*” boyutları açısından erkekler kadınlara nispetle daha dindar bir görüntü içerisindedirler. Yapıcı ve Emre'nin (2015) KKTC'de yürüttükleri bir çalışmaya göre; her iki cinsiyet arasında namaz ve oruç dâhil ibadetler (kurumsal dindarlık) açısından anlamlı bir farklılık ortaya çıkmamıştır. Ancak Allah'ın varlığını iç dünyada hissetme ve dua etme (bireysel dindarlık) açısından, kadınların erkeklerden anlamlı derecede farklılaştığı bulunmuştur.

Yapıcı (2012) gerçekleştirdiği meta analize dayanarak şu tespitleri yapmaktadır: Örneklem sayısı 7609'a ulaşan 16 araştırmada kadınlardan günlük beş vakit namazlarını düzenli kılanlar % 37.03, ara sıra kılanlar % 36.94, hiç kılmayanlar % 26.03'tür. Erkeklerde ise namazlarını düzenli kılanlar % 33.56, ara sıra kılanlar % 46.23, hiç kılmayanlar % 20.21'dir¹. Örneklem sayısı 6053'e ulaşan 14 araştırmadan elde edilen bulgulara göre kadınlar arasında herhangi bir engelleri olmadığı müddetçe Ramazan ayında düzenli oruç tutanlar % 70.48, ara sıra oruç tutular % 14.91; hiç oruç tutmayanlar % 14.61'dir. Erkekler arasında ise bu oranlar şu şekildedir: Herhangi bir engel olmadığı sürece düzenli oruç tutanlar % 67.76, ara sıra oruç tutanlar % 12.12, hiç oruç tutmayanlar % 20.12'dir. Örneklem sayısı toplam 1035 olan 3 ayrı alan araştırmasında kadınlar arasında namaz ve oruç türünden nafîle ibadetlerini düzenli olarak yapmaya gayret edenler % 28.43, ara sıra yapanlar % 52.83, hiç yapmayanlar % 18.74'dür. Erkekler arasında nafîle ibadetleri düzenli yapanlar % 18.50, ara sıra yapanlar % 51.63, hiç yapmayanlar % 29.87'dir. Her ne kadar anlamlılık düzeyine yönelik analizler yapılmasa da DİB (2014) tarafından gerçekleştirilen "*Türkiye'de Dini Hayat Araştırması*" da bu hususta fikir verici mahiyettedir. DİB (2014) bulgularına göre kadınların % 49.8'i, erkeklerin % 34.8'i günlük namazlarını düzenli olarak (!) kılmaya çalışmaktadır. Kadınlardan vakit namazlarını ara sıra kılanlar % 15.5, erkeklerde % 20.7'dir. Kadınlarda hiç namaz kılmayanlar % 13.6, erkeklerde % 20.4 oranındadır. Sağlık elverdikçe Ramazan ayında oruç tutma oranı kadınlarda % 86.0, erkeklerde ise % 80.7'dir.

Cirhinlioğlu ve Ok'un (2011) meta analitik araştırma sonuçlarına göre "kesin dindarlık", "dinî tutum" ve "dinî etki" boyutlarında kadınların dindarlık düzeyi erkeklerinkinden daha yüksek çıkmıştır (% 44.44). Dinî bilgi ve literal-kitabî dindarlığın ölçüldüğü bir çalışmada (% 11.2) erkekler kadınlara nispetle daha dindar çıkmıştır. Dindarlığın boyutları bakımından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık olmadığını söyleyen çalışma sayısı ise 4'tür (% 44.4). Yapıcı'nın (2012) meta analitik çalışmasında ortaya çıkan şu değerler ziyadesiyle dikkat çekicidir: Örneklem sayısı toplam 11.069'a ulaşan 22

1 Bu noktada şu hususu ısrarla belirtmek gerekir ki, camiye gitme ve cemaatle namaz kılma açısından değerlendirme yapılacak olursa, erkekler daha dindar çıkmaktadır. Ancak bu tür analizlerin sağlıklı olmadığı kanaatindeyiz. Zira ülkemizde kadınların camiye gitmeleri konusundaki geleneksel, görenekssel, hatta kurumsal engellerin kuvvetli bir şekilde varlığını hissettirdiğini söylemek durumundayız.

araştırmanın 5'inde (% 27.7) kadınlar, 1'inde (% 4.5) erkekler anlamlı düzeyde *daha inançlı* çıkmışken, 16 (% 67.8) araştırmada ise cinsiyetler arasında istatistiksel bakımdan anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. İbadet boyutunun ölçüldüğü örneklem sayısı 13.539 olan 18 araştırmanın 8'inde (% 44.4) kadınlar, 3'ünde (% 16.7) erkekler lehine anlamlı farklılık oluşmuşken; 7 (% 38.9) araştırmada farklılık ortaya çıkmamıştır. Dindarlığın “duygu” boyutunun ölçümünün yapıldığı örneklem sayısı 8.315'e ulaşan 13 araştırmadan elde edilen bulgulara göre 4 araştırmada (% 30.8) kadınlar, 3 araştırmada (% 23.1) erkeklerin lehine farklılıklar tespit edilmiş olup, 6 araştırmada (% 46.1) ise her iki cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık çıkmamıştır. “Bilgi” boyutuyla ilişkili ölçümlerde örneklem sayısı 5.271 olan 8 araştırmanın 2'sinde (% 25.0) kadınların, 4'ünde (% 50.0) erkeklerin dinî bilgi seviyesi anlamlı düzeyde farklılaşmış, 2 araştırmada (% 25.0) ise herhangi bir farklılık tespit edilememiştir. Dindarlığın boyutları içerisinde sadece “dinî bilgi” düzeyi açısından erkeklerin kadınlardan daha önde olması kuşkusuz dikkat çekicidir. “Etki” boyutunu ölçen örneklem sayısı 6832 olan 14 araştırmanın 5'inde (% 35.7) kadınlar, 3'ünde (% 21.4) erkekler yüksek puan alarak anlamlı derecede birbirlerinden farklılaşmışken; 6 (% 42.9) çalışmada ise cinsiyet-dindarlık arasında ilişki gözlenmemiştir. “Genel dindarlık” kategorisinin ölçümünün yapıldığı örneklem sayısı toplamda 15.050'ye ulaşan 33 araştırmada ise şaşırtıcı bir sonuca ulaşılmıştır: Zira hem kadınların (n= 8; % 24.2) hem de erkeklerin (n= 8; % 24.2) anlamlı düzeyde daha dindar olduğunu söyleyen çalışmaların sayısı birbirine eşittir. Dahası, “kadınlar mı daha dindar, yoksa erkekler mi?” sorusuna; “Cinsiyetler arasında farklılık bulunamamıştır.” diyen araştırma sayısı dikkat çekici biçimde fazladır. “Genel dindarlık” kategorisinde 17 araştırmada (% 51) cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Farklılığın kadınlar lehine anlamlı derecede yüksek çıktığı araştırmalara göre erkekler daha az dindar bir görüntü arz etse de, her iki grup arasında anlamlı bir farklılık bulunmayan çalışma sayısı daha fazladır. Bu da, “hangisi daha dindardır?” sorusunu cevaplamayı problematik hale getirmektedir.

Yapıcı'nın (2012) meta analitik bulgularına göre kadınların dua etme sıklığı erkeklerden daha yüksektir. Kadınların % 55.72'si düzenli olarak sık sık, % 33.65'i ise ihtiyaç anında ara sıra dua etmeyi tercih etmektedir. Hiç dua etmeyen kadınların oranı % 10.63'tür. Erkeklerin % 49.38'i düzenli bir şekilde sık sık, % 38.82'si ihtiyaç anında ara sıra dua ederken % 11.80'i hiç dua etmemektedir. Yine aynı araştırmaya göre kadınların % 47.54'ü, erkeklerin ise % 58.17'si Arapçasından Kur'an okumayı bilmemektedir. Başka bir deyişle

kadınların % 52.46'sı, erkeklerin ise % 41. 83'ü Kur'an okumayı bilmektedir. Arapçasından Kur'an okumayı bilenlerin okuma sıklıkları şu şekildedir: Kadınlar % 30.93 oranında düzenli, % 19.30 oranında ara sıra Kur'an okumaktadırlar. Erkeklerde düzenli Kur'an okuma oranı % 15.70, ara sıra Kur'an okuma oranı ise % 22.63'tür. Okumayı bildikleri halde kadınlar arasında hiç Kur'an okumayanlar % 2.23'ken erkeklerde bu oran % 3.50'dir. DİB'in (2004) araştırmasına göre kadınlar arasında belli bir nedeni olmaksızın dua etme oranı erkeklerde % 90.3, kadınlarda % 94.6'dır. Bununla birlikte kadınlar genelde şükretmek için, özelde mutlu olduklarında ya da dünyalık bir şeyi talep ettiklerinde, bir yakınlarını kaybettiklerinde, korktukları anlarda da erkeklerden % 3 ile % 8 arasında daha fazla dua etmektedir. Kadınlar arasında Kur'an-ı Kerimi Arapçasından okumayı bilenler % 49.3'ken erkeklerde bu oran % 34.3'tür. Her gün Kur'an-ı Kerimi Arapçasından düzenli olarak okuma açısından da kadınlar (% 23.8) erkeklerden (% 16.2) daha öndedir.

Yapıcı'nın (2012) meta analizden ulaştığı tespitlere göre kadınların fal, büyü, türbe ve yatır inancı başta olmak üzere farklı boyutlarıyla halk inançlarına katılım oranı % 59.3 iken erkeklerde bu oranın % 50.7'de kaldığı görülmektedir. Örneklem sayısı 1244 olan 2 araştırmanın 1'inde (% 50) kadınların geleneksel halk dindarlığı uygulamalarına anlamlı düzeyde daha eğilimli oldukları, 1 çalışmada (% 50) ise bu hususta kadınlarla erkekler arasında anlamlı bir farklılaşmanın ortaya çıkmadığı görülmüştür. DİB (2014) verilerine göre nazardan kurtulmak için kurşun döktürmenin gerekli olduğuna inanç düzeyi kadınlar arasında % 13.7, erkekler arasında ise 9.6'dır. "Bir ihtiyacını türbe veya yatırdan dilemek" maddesine katılan kadınlar % 9.4; erkekler ise % 7.1 oranındadır. "Dilek ağacına çaput bağlamak ve suya para atmak dileklerin gerçekleşmesinde etkilidir." fikrine kadınlardan "katılıyorum" diyenler % 2.7, "kısmen katılıyorum" diyenler % 3.3'tür. Erkeklerde ise bu oranlar "katılıyorum" % 1.6, "kısmen katılıyorum" % 1.9 şeklindedir. Halk dindarlığı kapsamında değerlendireceğimiz bir başka husus ise ölünün arkasından yemek verme âdetidir. DİB (2014) verilerine göre ölünün arkasından 7, 40 ve 52. gün yemeği verilmesinin doğru olduğunu düşünen kadınların oranı % 63.5'ken; bu oran erkeklerde % 59.7'ye düşmektedir. Dindarlığın boyutları kapsamında yapılan analizlerde erkeklerin özellikle dinin bilgi boyutunda ve literal-kitabî dindarlıkta daha çok ön plana çıkması, onların kadınlara nispetle kurumsal temeli olmayan halk inançlarını daha az önemseme durumunu beraberinde getirmiş olabilir. Bu noktada şu tespiti yapmak mümkündür. Kurşun döktürme, fala baktırma, büyü yaptırma ya da bozdurma, cinci-muskacı hoca olarak

tanımlanan kişilerle temas kurma, kutsal kabul edilen ziyaret yerlerinde çok çeşitli gayelerle dua etme ve adakta bulunma başta olmak üzere “*halk dindarlığı*” olarak adlandırılan pek çok hususta, kadınların kısmen erkeklerden daha fazla ön plâna çıkması (bk. Arslan, 2004: 202-205) sağlıklı ve nitelikli dinî bilgi düzeylerinin yetersizliğiyle ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte falcılık, cincilik, büyüculük dâhil halk dindarlığı kapsamındaki inanç ve uygulamalarda her iki cinsiyet arasındaki farklılık % 10’u geçmemektedir (Yapıcı, 2012). Buradan hareketle kadınların “*halk dindarlığı*” olarak adlandırılan pek çok hususu erkeklere nispetle daha fazla içselleştirdiği rahatlıkla söylenebilir. Bu durum erkeklerin sihrî-mitik unsurlar içeren halk dindarlığını önemsemediği anlamına gelmemektedir. Bu noktada geleneksel halk dindarlığının gündelik hayatın ihtiyaçlarıyla ilişkili olduğu ya da yaşanan sorunlardan beslenerek şekillendiği (Wuthnow, 2003) gerçeği göz önünde tutularak şu şekilde bir yorumda bulunmak mümkündür: Dış dünyadan gelen engellenme ve iç dünyadan kaynaklanan çatışmalardan beslenen yoksunluk duygusu hem kadınlar hem de erkekler için geçerlidir. Anlaşılan o ki, kadınlar gerek fiilî gerekse algısal açıdan yaşadıkları yoksunluk ve yetersizlik hisleriyle baş edebilmek için popüler dindarlığa daha fazla rağbet etmektedirler. Bu durum kadın dindarlığının erkeklerden kısmen daha fazla heterodoks bir karakter gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Yapıcı’nın (2012) meta analitik bulgularına göre örneklem sayısı toplam 4.819 olan 9 araştırmanın 2’sinde (% 22.2) kadınlar, 4’ünde (% 44.4) erkeklerin iç güdümlü dindar kategorisinde yer aldığı, 3 araştırmada (% 33.4) ise bu hususta cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılaşma bulunmadığı tespit edilmiştir. Örneklem sayısı 3.083’e ulaşan 6 ayrı araştırmanın 2’sinde (% 33.3) kadınların erkeklere nispetle daha dış güdümlü bir dindarlık yaşadıkları, 4’ünde (% 67.7) ise cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık oluşmadığı yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Dikkat edilecek olursa burada erkekler lehine herhangi bir farklılaşma tespit edilmemiştir. Buradan hareketle kadınların daha iç güdümlü, erkeklerin daha dış güdümlü dindar oldukları şeklinde yapılan genellemelerin olguyu resmetmede yetersiz kaldığı söylenebilir. Esasen iç güdümlü dindarlık-dış güdümlü dindarlık ayrımı temelde Protestan ve Katolik dindarlıklarına vurgu yaptığı için Müslüman bireylerin dini anlama ve yaşama biçimlerini ifade etmede yetersiz kaldığı da söylenmelidir. Yine Yapıcı’nın (2012) meta analitik bulgularına göre dinsel fundamentalizmin yönü ve yoğunluğunun incelendiği, örneklem sayısı 589 olan 2 araştırmanın her ikisinde de (% 100) cinsiyetler arasında anlamlılık düzeyine ulaşan bir farklılık mev-

cut değildir. Dinsel dogmatizm ve dinsel partikularizmi konu edinen örneklem sayısı 841 olan 4 araştırmanın 2'sinde erkeklerin (% 50) kadınlara nispetle dinî açıdan daha dogmatik ve daha dışlayıcı bir tavır içinde oldukları, diğer 2 (% 50) çalışmada ise bu hususlarda cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık oluşmadığı belirlenmiştir.

Burada belki de en ilginç sonuç; erkeklerin kadınlara nispetle hem daha fazla iç güdümlü dindar hem de daha dogmatik çıkmalarıdır. Batılı kaynaklarda genellikle bu durumun tam tersi sonuçlar çıkmakta, iç güdümlü dindarlık eğilimi arttıkça dinsel dogmatizm ve dinsel ön yargıların azaldığı yönündeki tespitler sıklıkla dile getirilmektedir (Gorsuch, 1998). Ancak Türk toplumu üzerinde gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen sonuçlar bu hususta kesin bir dil kullanmamıza müsaade etmemektedir. Mesela Gürses (2001), Kayıklık (2001), Yapıcı ve Kayıklık (2005), tarafından gerçekleştirilen araştırmalarda iç güdümlü dindarlar dış güdümlü dindarlardan hem daha dogmatik hem de daha fazla ön yargılı çıkmıştır. Buradan hareketle Hıristiyan gelenekte Katolik ve Protestan dindarlık biçimlerinden mülahem bu ikili ayrımın Müslüman dindarlığını açıklamada yetersiz olduğu söylenebilir. Yine Batılı kaynaklarda iç güdümlü dindarların Tanrı'yı daha müşfik ve sevecen, dış güdümlü dindarların ise daha otoriter ve yargılayıcı algıladıkları belirtilmektedir (Kendler vd, 2003; Kuşat, 2006). Ancak meta analize tabi tutulan çalışmalarda -dinsel eğilim açısından kısmen farklılaşsa da- Tanrı'yı algılama açısından cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememesi özellikle dikkat çekicidir. Bu noktada önemle belirtmek gerekir ki, Tanrı tasavvuru ya da Tanrı algısı ölçekleri kullanılarak yapılan araştırmalarda cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmasa da, Kuşat (2006) tarafından ergenler üstünde gerçekleştirilen bir çalışmada Allah'ın sıfatlarına katılım açısından cinsiyetler arasında anlamlı farklılıklar gözlenmiştir. Ergenlik dönemini yaşayan erkekler Allah'ın “azap edici”, “adaletle hüküm verici” ve “bağışlayıcı” sıfatlarını, kızlar ise “yaratıcı”, “büyük”, “koruyucu” ve “her şeyden haberdar olucu” sıfatlarını daha fazla tercih etmişlerdir. Bu noktada şu hususu belirtmekte fayda vardır: Burada sözü edilen bulguların dayandığı araştırma sayısı -iç ve dış güdümlü dinsel eğilim hariç tutulacak olursa- oldukça sınırlıdır. Dolayısıyla az sayıda araştırma bulgusundan hareketle cinsiyete göre dindarlığın kazandığı nitelikler hakkında karar vermek son derece güçtür.

Meta-analitik çalışmalar başta olmak üzere ilgili literatür incelendiğinde görülecektir ki dindarlığın bazı boyutlarında kadınlar, bazı boyutlarında

erkekler ön plandadır. Bazı çalışmalarda ise cinsiyetler arasında anlamlı bir farklılık tespit edilememiştir. Bununla birlikte genel izlemin kadınların daha dindar olduğu yönündedir. Muhtemelen bundan dolayı Cirhinlioğlu ve Ok (2011) hem kadınların daha dindar olduğunu, hem de bu durumun belirgin bir farklılık oluşturmadığını, başka bir deyişle gözlenen farklılıkların zayıf kaldığını söylemektedirler. Yapıcı'nın (2012) meta analizden elde ettiği tespitlere göre kadın-erkek dindarlığı arasında kadınlar lehine yaklaşık % 2 ile % 15 arasında değişen farklılıklar görülmektedir. Bu noktada Allport'a (2004) dayanarak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Dindarlık konusunda her iki cinsiyet arasında gözlenen farklılıklar nadiren % 20'yi geçmektedir. Bu ise kadın ve erkek dindarlığının iki farklı uçta yer almadığı, dolayısıyla her iki cinsiyet arasındaki farklılıkların kısmî olduğu anlamına gelmektedir. Bu noktada kadın ve erkek dindarlıklarının iki farklı uçta birbirini dışlayıcı olmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Tartışma ve Sonuç

Ülkemizde yapılan çalışmalardan elde edilen sonuçlar üç farklı yargıyı beraberinde getirmektedir: *Birincisi*, kadınlar erkeklerden daha dındardır. *İkincisi*, erkekler kadınlardan daha dındardır. *Üçüncüsü* dındarlık açısından her iki cinsiyet arasında anlamlı bir farklılaşma mevcut değildir. Her üç yargıyı destekleyecek araştırma sonuçları mevcuttur. Buradan hareketle, toplumsal kabuller ve gündelik hayattan edinilen gözlemler kadınların daha dındar olduğunu teyit etse de; bilimsel çalışmalarda ulaşılan bulguların bu konuda açık bir hükme varmayı engellediği ifade edilebilir. Bununla birlikte, yine yapılan çalışmalara dayanarak kadınların “kısmen” erkeklerden daha dındar olmaya meyilli oldukları görülmektedir. Bu da kadın ve erkek dındarlığının iki farklı uçta yer almadığı, dolayısıyla her iki cinsiyet arasındaki farklılıkların kısmî kaldığı anlamına gelmektedir. Bu durum sadece Türkiye’de değil, Batılı toplumlarda da geçerlidir (Allport, 2004; Cirhinlioğlu & Ok, 2011; Yapıcı, 2012).

Cinsiyetle dındarlık arasındaki ilişki ve farklılaşmayı doğrudan ya da dolaylı konu edinen çalışmalarda regresyon analizleri pek kullanılmadığı için dındarlığı yordayan faktörlerin neler olduğu konusunda açık ve kesin bir şekilde konuşmak mümkün değildir. Başka bir deyişle: “*Gözlenen farklılıklar cinsiyet farklılıklarından mı, yoksa başka faktörlerden mi kaynaklanmaktadır?*” sorusuna ikna edici cevaplar bulunmamaktadır. Çünkü cinsiyete göre dındar-

lığın farklılaşıp farklılaşmadığını inceleyen araştırmalar kadın dindarlığının çeşitli faktörlere (yaş, medenî durum, eğitim seviyesi, gelir düzeyi, meslek vs.) bağlı olarak farklı bir biçim kazanabildiğini ortaya koysa da, hangi faktörün ne düzeyde yordayıcı olduğu belirsizliğini korumaktadır. Bununla birlikte genel anlamda dindarlığı etkileyen pek çok faktörün olduğu, cinsiyet faktörünün başka faktörlerle birleşerek dinî yaşantıyı etkilediği yönünde tespitler yapılmaktadır. Mesela Çelik (2002), Konya’da gerçekleştirdiği araştırmasında kadınların çalışıp çalışmamasına göre ibadet davranışlarının farklılaştığını tespit etmiştir. Aynı şekilde Almanya’da yaşayan Türk işçileri üzerinde yürüttüğü araştırmasında Taştan (1996), her ne kadar namaz kılma açısından kadınlarla erkekler arasında anlamlı bir farklılık olmasa da, çalışan kadınların erkeklere nispetle daha az namaz kıldığından bahsetmektedir. Fırat’ın (1977) üniversiteli gençler üzerinden elde ettiği bulgulara göre dindarlık açısından cinsiyetler arasındaki farklılıklar çok net ve belirgin olmamakla birlikte, kızlar erkeklere nispetle inanç alanında daha şüpheli bir tavır içerisindedirler. Nitekim Bayyığıt de (1989) yine üniversiteli gençler üzerinde yürüttüğü anketeye dayanarak kızların irrasyonel inanç ve kararsızlık, erkeklerin ise rasyonel inanç ve inançsızlık eğilimlerinin daha fazla olduğunu söylemektedir. Aydın (1995), erkeklerin dinî inkâr düzeyinin kadınlardan daha yüksek olduğunu; buna karşılık Bahadır (2006), kızların erkeklerden daha fazla dinî şüphe içerisinde olduklarını belirtmektedir. Kuşkusuz bu tür sonuçlar kadın dindarlığının sosyal değişme sürecinde kısmî bir dönüşüm geçirdiğini de ortaya koymaktadır. Görüleceği üzere dindarlık düzeyinin farklılaşmasında sadece cinsiyet değil, bununla birlikte başka faktörler de etkilidir. Dahası, ülkemizde yapılan çalışmalarda dindarlığın farklı kriterlerden hareketle tanımlandığı ve farklı şekillerde ölçülmeye çalışıldığı unutulmamalıdır (Yapıcı, 2007a; 2012). Öyleyse kadın dindarlığı konusunda ulaşılan sonuçların kullanılan dindarlık kıstaslarına ve araştırma yapılan grubun özelliklerine göre değiştiği dikkatten kaçırılmamalıdır. Bu noktada kadın dindarlığının hem bireysel (fiziksel ve duygusal) hem de çevresel (sosyo-kültürel ve ortamsal) faktörlerden beslendiği söylenebilir. Sosyal değişme ve modernleşme sürecinde kadınların dindarlığının yavaş yavaş dönüşüm sürecine girdiğini de ilâve etmek gerekir.

Namaz, oruç, nafil ibadetler ve Kur’an okuma gibi geleneksel-kurumsal dindarlık, hem dua gibi geleneksel-bireysel dindarlık, hem de popüler halk dindarlığında kadınların erkeklerden az da olsa daha dindar bir görüntü arz etmesi dikkat çekicidir. Bu durum kadınların hem dindar hem de daha maneviyatçı oldukları anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kadınların bir yandan

geleneğin güven veren sıcaklığı içinde kurumsal-kitabî dindarlığa, bir yandan da kurumsal temelden yoksun, fakat tarihsel ve sosyolojik faktörlerden beslenen halk dindarlığına daha meyilli oldukları düşünülebilir. Bu arada şu hususu ısrarla vurgulamak gerekir ki cinsiyet-dindarlık ilişkisini konu edinen nicel ve nitel çalışmalar incelendiği zaman, kadınların dindarlıklarının daha ziyade taklidî, geleneksel ve törenselsel bir karakter arz ettiği, dolayısıyla onların mevlit ve hatim merasimlerine daha fazla katıldığı, kutsal kabul edilen gün ve gecelerde nafile ibadet yapmaya (namaz, oruç vs.) daha fazla rağbet ettikleri görülmektedir (Şahin, 2006). Bununla birlikte kadın dindarlığının özellikle bilgi boyutunda erkeklere nispetle daha zayıf kalması, onların doğru/sahih bilgidan ziyade, halk dindarlığı içinde kulaktan kulağa yayılarak “*sanki sahihmiş gibi*” temsil imkânı bulan sihirli, sırlı ve mitsel bilgilerden beslenerek şekillendiği düşünülebilir. Bu husus bizi şu noktaya taşımaktadır: Kadınların kitabî dindarlıkla birlikte ya da ortodoks dindarlık formlarının yanında sırrî ve ritüalistik bir özellik arz eden halk dindarlığını gerek inanç gerekse uygulama açısından daha fazla tercih etmesi onların erkeklere nispetle duygusal açıdan daha güçlü, fakat dış dünyayı kontrol edebilme açısından daha zayıf olmalarından kaynaklanmış olabilir. Ayrıca kadınların farz ve nafile ibadetleri düzenli olarak ifa etme hususunda erkeklerden daha yüksek bir orana sahip çıkması, dua etme ve Kur’an okumaya daha fazla rağbet etmesi, onların hem duygusal olmalarıyla, hem sosyalleşme biçimleriyle hem de baş edemeyecekleri sorunlar karşısında Allah’ın yardım ve desteğini arama arzularıyla ilişkili olabilir.

Günah ve sevap duygusunun kadınlarda daha fazla geliştiği, dolayısıyla onların dindarlıklarının şekillenmesinde söz konusu bu iki duygunun belirgin olarak devreye girdiği düşünülebilir. Bu da Türk toplumunda kadın dindarlığının, ataerkil toplumsal cinsiyet kalıplarından beslenmesiyle ilişkili olabilir. Zira kız çocuklarının eğitim ve yetiştirilme biçimi onların dine yönelmelerini besleyen faktörler arasındadır. Nitekim aile ve çocuk yetiştirmeye önem veren kadınların aileyi yapısal olarak koruması sebebiyle dine daha ilgili ve sıcak bir tutumla yaklaştıkları söylenebilir. Tahsil düzeyi düşük kadınların erkeklerden daha dindar, yüksek kadınların ise ya erkeklerden daha az dindar çıkması veya her iki cinsiyet arasında anlamlı bir farklılık görülmemesi dikkat çekicidir. Bu durum sekülerleşme-yükseköğretim ilişkisini akla getirmektedir. Sekülerleşme, geleneksel ve dinî olan hususları sorgulayıcı, hatta yerine göre dışlayıcı bir tutum içerisinde olduğu için, yükseköğrenim gören kadınlar dinî-geleneksel değerleri erkeklere nispetle daha az önemseme eğilimi göste-

rebilirler. Kuşkusuz üniversite ortamının göreceli özgürlük sağlaması da bu hususu etkileyen faktörler arasında sayılabilir.

Öneriler

Türk toplumunda kadın ve erkek dindarlıkları yön ve yoğunluk itibarıyla iki farklı uçta yer almamakta, ancak belirli şartlara ve durumlara göre kısmî farklılaşma göstermektedir. Bu nedenle “kadınlar daha dindardır” şeklinde peşin kabullerle yola çıkmak ve bu fikri temellendirmek için Batılı araştırmacıların Hıristiyanlıktan mühlhem yaklaşımlarını Müslüman kültür ve birey açısından sorgusuz sualsiz kabul etmek bilimsel açıdan sıkıntılıdır. Araştırmacıların bu hususta ön yargısız bir şekilde hareket etmesi gerekir.

Türkiye’de kadın ve erkek dindarlıkları hakkında konuşabilmek için öncelikle Müslüman dindarlığın kaynakları, boyutları, türleri ve tipleri belirlenmeli, akabinde dindarlığı etkileyen faktörler regresyon analizleriyle tespit edilmeli, nihayet elde edilen bulgular “doğunun ve batının bilgisinin yerelliği” düşüncesi ihmal edilmeden yorumlanmalıdır.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (2002). *Geleneksel Toplumdan Modern Topluma Geçişte Dini Hayat*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Akdoğan, A. (2004). *Sosyal Değişme ve Din*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Allport, G. W. (1968). *The Person in Psychology: Selected Essays*. Boston: Beacon Press.
- Allport, G. W. (2004). *Birey ve Dini*. Çev. B. Sambur, Ankara: Elis Yayınları.
- Argyle, M. & Beit-Hallahmi, B. (1975). *The Social Psychology of Religion*. London ve Boston: Routledge ve Kegan Paul.
- Arslan, M. (2004). *Türk Popüler Dindarlığı*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Aydın, A. R. (1995). *Dini İnkârın Psiko-Sosyal Nedenleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Bahadır, A. (2006). “Ergenlik Döneminde Dini Şüphe ve Tereddütler”. *Gençlik Din Ve Değerler Psikolojisi*. Ed. H. Hökelekli, İstanbul: DEM Yayınları: 307-368

- Batson, C. D., Schoenrade, P. A., ve Ventis, W. L. (1993). *Religion and The Individual. A Social Psychological Perspective*. New York: Oxford University Press.
- Bayyığıt, M. (1989). *Üniversite Gençliğinin Dini İnanç, Tutum ve Davranışları Üzerine Bir Araştırma*. Basılmamış Doktora Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Beit-Hallahmi, B. & Argyle, M. (1997). *The Psychology of Religious Behaviour, Belief And Experience*. London and New York: Routledge.
- Beit-Hallahmi, B. (1989). *Prolegomena to The Psychological Study of Religion*. London and Toronto: Associated University Presses.
- Benson, P.L., Roehlkepartain, E. C. And. Rude, S. P. (2003). “Spiritual Development in Childhood and Adolescence: Toward a Field of Inquiry”. *Applied Developmental Science*. C.7, S.3: 205–213.
- Brown, D. R., Ndubuisi, S. C. ve Gary, L. E. (1990). “Religiosity and Psychological Distress Among Blacks”. *Journal of Religion And Health*. C.29, S.1: 55-68.
- Cirhinlioğlu, F. G. (2010). *Din Psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Cirhinlioğlu, F. G. & Ok, Ü. (2011). “Kadınlar Mı Yoksa Erkekler Mi Daha Dindar?” *ZFWT: Zeitschrift Für Die Welt Der Türken*, C.3, S.1: 121-141.
- Cotton, S., Zebracki, K., Rosenthal, S. L., Tsevat, J. ve Drotar, D. (2006). “Religion/Spirituality and Adolescent Health Outcomes: A Review”. *Journal of Adolescent Health*. 38: 472–480.
- Çelik, C. (2002). *Şehirleşme ve Din*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- De Vaus, D. & Mcallister, I. (1987). “Gender Differences in Religion: A Test of the Structural Location Theory”. *American Sociological Review*. 52: 472- 481.
- Diyanet İşleri Başkanlığı (2014). *Türkiye’de Dini Hayat Araştırması*. Ankara: DİB Yayınları.
- Emmons, R. A. (2005). “Kişilik Psikolojisinde Dinin Önemi Üzerine Bir Giriş”. Çev. M. Koç, *Tabula Rasa: Felsefe-Teoloji*. C.5, S.14: 151-166.
- Fırat, E. (1977). *Üniversite Öğrencilerinde Allah İnancı ve Din Duygusu*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara.
- Francis, L. J. (1997). “The Psychology of Gender Differences in Religion: A Review of Empirical Research”. *Religion*. 27: 81-96.

- Fromm, E. (1993). *Psikanaliz ve Din*. Çev. A. Arıtan. İstanbul: Arıtan Yayınları.
- Glock, C. Y. (1982). “Birleşik Devletler’de Dinsel Bir Uyanış Var mı?”. Çev. E. Sinanoğlu, R. Boudon ve P. Lazarsfeld, *Toplum Bilimleri Sözlüğü*. Ankara: Unesco Milli Komisyonu: 51-71
- Glock, C. Y. (1998). “Dindarlığın Boyutları Üzerine”. Çev. M. E. Köktaş ve Y. Aktay, *Din Sosyolojisi*. Der. M. E. Köktaş, Ankara: Vadi Yayınları: 252-274.
- Gorsuch, R. L. (1998). “Din Psikolojisi”, Çev. A. Kuşat, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*.10: 226-248.
- Greer, J. E. (1990). The Persistence of Religion: A Study of Sixth-Form Pupils in Northern Ireland, 1968-1988. *Journal of Social Psychology*. 130: 573- 581
- Günay, Ü. & Ecer, V. (1999). *Toplumsal Değişme, Tasavvuf, Tarikatlar ve Türkiye*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Günay, Ü. (1999a). *Erzurum ve Çevre Köylerinde Dini Hayat*. İstanbul: Erzurum Kitaplığı.
- Günay, Ü. (1999b). “Dinin Bireysel ve Toplumsal Boyutu”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*: Özel Sayı: 91-117.
- Gürses, İ. (2001). *Kölelik ve Özgürlük Arasında Din: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Sosyal Psikolojik Bir Araştırma*. Bursa: Arasta Yayınları.
- Hill, P. C., & Pargament, K. I. (2003). “Advances in the Conceptualization and Measurement of Religion and Spirituality: Implications for Physical and Mental Health Research”. *American Psychologist*. C.58, S.1: 64-74.
- Hülür, H. ve Kalender, A. (2003). *Sosyo-Politik Tutumlar ve Din: Konya Araştırması*. Konya: Çizgi Yayınları.
- James, W. (1931). *L’expérience Religieuse: Essai De Psychologie Descriptive*, Traduit Par F. Abazit, Paris: Félix Alcan.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). *Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları: İzmir Lise Öğrencileri Üzerinde Bir İnceleme*. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Karaca, F. (2000). *Ölüm Psikolojisi*. İstanbul: Beyan Yayınları.

- Kaya, M. (1998). *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Kayıklık, H. (2001). “Çeşitli Meslek Mensuplarında Dinsel Eğilim İle Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişki”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.1, S.1: 124-135.
- Kayıklık, H. (2003). *Orta Yaş ve Yaşlılıkta Dinsel Eğilimler*. Adana: Baki Kitabevi.
- Kendler, K. S., Liu, X.-Q., Gardner, C. O., McCullough, M. E. ve Prescott, C. A. (2003). “Dimensions of Religiosity and Their Relationship to Lifetime Psychiatric and Substance Use Disorders”. *American Journal of Psychiatry*. C.160, S.3: 496–503.
- Kirman, M. A. (2005). *Din ve Sekülerleşme: Üniversite Gençliği Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma*. Adana: Karahan Yayınları.
- Köktaş, E. (1993). *Türkiye’de Dinî Hayat: İzmir Örneği*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Kula, N. (2001). *Kimlik ve Din: Ergenler Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Ayışığı Kitapları.
- Kula, N. (2005). *Bedensel Engellilik ve Dinî Başa Çıkma*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Kuşat, A. (2006). “Ergenlerde Allah Tasavvuru”. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Ed.Ü. Günay ve C. Çelik, Adana: Karahan Yayınları: 113-156.
- Lazarwitz, B. (1961). “Some Factors Associated with Variations in Church Attendance”. *Social Forces*. 39: 301-309.
- Levin, J. S. & Taylor, R. J. (1993). “Gender Differences in Religiosity over the Life Cycle Among Black Americans”. *The Gerontologist*. 33: 16-23.
- Levitt, M. (1995). “Sexual Identity and Religious Socialization”. *British Journal of Sociology*. 46: 529-536.
- Mehmedoğlu, A. U. (2004). *Kişilik ve Din*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Mehmedoğlu, A. U. (2006). “Gençlik, Değerler ve Din”. *Küreselleşme, Ahlak ve Değerler*. Ed Y. Mehmedoğlu ve A. U. Mehmedoğlu. İstanbul: Litera Yayıncılık: 251-319
- Miller, A. S. & Hoffmann, J. P. (1995). “Risk and Religion: An Explanation of Gender Differences in Religiosity”. *Journal for The Scientific Study of Religion* 34 (1): 63-75.

- Moreira-Almeida, A., Lotufo, N. F. ve Koenig, H.G. (2006). “Religiosity and Mental Health: A Review”. *Journal: Revista Brasileira De Psiquiatria*. C.28, S.3: 242-250.
- Nelsen, H. M. & Potvin, R. H. (1981). “Gender And Regional Differences in The Religiosity of Protestant Adolescents”. *Review of Religious Research*, 22: 268-285.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim*. İstanbul: DEM Yayınları.
- Peker, H. (2012). “Kur’an’a Göre Dindarlığın Boyutları”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.12, S.2: 41-49.
- Rew, L. & Wong Y. J. (2006). “A Systematic Review of Associations among Religiosity / Spirituality and Adolescent Health Attitudes and Behaviors”. *Journal of Adolescent Health*. C.38, S.4: 433-442.
- Shayegan, D. (1997). *Yaralı Bilinç-Geleneksel Topumlarda Kültürel Şizofreni*. Çev. H. Bayrı, İstanbul: Metis Yayınları.
- Sherkat, D. E. & Ellison, C. G. (2004). “Din Sosyolojisinde Son Gelişmeler Ve Gündemdeki Tartışmalar”, Çev. İ.Çapcıoğlu, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C.XLV*, S.1: 225-262.
- Stark, R. & Glock, C. Y. (1969). “Dimensions of Religious Commitment”. *Sociology of Religion*. Ed R. Robertson. New York: Penguin: 253-261
- Sullins, D. P. (2006). “Gender and Religion: Deconstructing Universality, Constructing Complexity”. *American Journal of Sociology*. 112: 838–880.
- Şahin, İ. (2006). “Değişim Sürecinde Bir Anadolu Kasabasında Kadın Dindarlığı”. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. Ed.Ü. Günay ve C. Çelik. Adana: Karahan Kitabevi: 321-345.
- Tarhan, N. (2005). *Kadın Psikolojisi*. İstanbul: Nesil Yayınları.
- Taştan, A. (1996). *Değişim Sürecinde Kimlik Ve Din: Kayseri’den Yurt Dışına İşçi Göçü Olayının Kültürel Boyutu*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Uysal, V. (1994). *Psiko-Sosyal Açından Oruç*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uysal, V. (1995). “Dinî Hayat ve Şahsî Özellikler: Bir Alan Araştırması”. *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi II*: 165-180.
- Uysal, V. (2006). *Türkiye’de Dindarlık ve Kadın*. İstanbul: DEM Yayınları.

- Voltan-Acar, N., Yıldırım, I. ve Ergene, T. (1996). “Bireylerin Dindarlık Düzeylerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. 12: 45-56.
- Wong, Y. J., Rew, L. And Slaikou, K. D. (2006). “A Systematic Review of Recent Research on Adolescent Religiosity/Spirituality And Mental Health”. *Issues in Mental Health Nursing*. C.27, S.2: 161-183.
- Wuthnow, R. J. (2003). *Din Sosyolojisi*. Çev. Adil Çiftçi, *Din ve Modernlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları: 59-119.
- Yaparel, R. (1987). *Yirmi-Kırk Yaş Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-Sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yapıcı, A. & Kayıklık, H. (2005). “Dinsel Eğilimle Ön Yargı ve Hoşgörüsüzlük Arasındaki İlişkiler Üzerine Psikolojik Bir Araştırma”. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C.14, S.1: 413-426.
- Yapıcı, A. & Zengin, Z. S. (2003a). “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, C.I, S.4: 173-206.
- Yapıcı, A. ve Zengin, Z. S. (2003b). “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyleriyle Psiko-Sosyal Uyumları Arasındaki İlişki”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.3, S.2: 65-127.
- Yapıcı, A. (2002). “Dinî Yaşayışın Farklı Görüntüleri ve Dogmatik Dindarlık”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.2, S.2: 75-117.
- Yapıcı, A. (2006). “Yeni Bir Dindarlık Ölçeği ve Üniversiteli Gençlerin Dinin Etkisini Hissetme Düzeyi”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.6, S.1: 65-115.
- Yapıcı, A. (2007a). *Ruh Sağlığı ve Din: Psiko-Sosyal Uyum Ve Dindarlık*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Yapıcı, A. (2007b). “Geleneksellik ile Modernlik Arasına Sıkışan Din Anlayışları ve Dindarlık”. *DEM Dergi*. C.1, S.2: 24-29.
- Yapıcı, A. (2012). “Türk Toplumunda Cinsiyete Göre Dindarlık Farklılaşması”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. C.17, S.2: 1-34.

- Yapıcı, A. ve Emre, Y. (2015). “Türkiye Göçmeni ve Yerli Kıbrıslılarda Dindarlık: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Örneği”. *Dini Araştırmalar*. C.18, S.47: 9- 35.
- Yapıcı, A. (2016). *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*. İstanbul: Çamlıca Yayınları
- Yavuz, K. (1982). “Din Psikolojisinin Araştırma Alanları”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. V: 87-108.
- Yıldız, M. (2006). *Ölüm Kaygısı ve Dindarlık*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları.